

Det uppmärksammade jämslällldhetsperspektivet

Text- och genusanalys av tio barnavårdsutredningar

Peter Ström

Inledning och syfte

Frågan om jämslällldhet mellan kvinnor och män har varit ett av de stora samhällsprojekten i efterkrigstidens Sverige, och under 2000-talet framstår jämslällldhetsambitioner mer eller mindre som självklara i såväl näringslivet som i den offentliga sektorn. Sveriges jämslällldhetspolitik kan sammanfattas i en strävan mot ett samhälle där män och kvinnor värderas lika i alla avseenden och ges lika chanser att utvecklas inom alla livets områden (Regeringen 1999: 5).

Exempel på offentliga institutioner som har uppmärksammat ett jämslällldhetsperspektiv är Socialstyrelsen och socialtjänsten. Arbetet med jämslällldhetsfrågor inom socialtjänsten har föreskrivits av den svenska regeringen och Socialstyrelsen som reglerar socialtjänstens verksamhet. År 2002 togs initiativ av regeringen till den första genomgripande granskningen av socialtjänsten ur ett jämslällldhetsperspektiv (Socialstyrelsen 2004b), och en sådan genomlysning motiveras av att det antas finnas värderingar om kön som får konsekvenser för bedömningar och beslut i förhållande till enskilda. Vidare framgår att målet för socialtjänsten är att kvinnor och män ska ha samma förutsättningar att få sina behov tillgodosedda. En sak som lyfts fram i genomlysningen är att fäder ofta är ”frånvarande i den sociala barnavårdens utredningar och bedömningar” (Socialstyrelsen 2004b: 97). Exakt vad som menas med det framgår inte i rapporten, men iakttagelsen motiverar Socialstyrelsen att betona vikten av att öka medvetenheten om jämslällldhet inom socialtjänstens verksamhet och att synliggöra samt diskutera föreställningar om kvinnor och män. I rapporten framgår också att ”fäder varken betraktas eller bemöts som fullvärdiga föräldrar” i mötet med socialtjänsten (Socialstyrelsen 2004b: 97). Dessa påståenden fångade mitt intresse och föranleder mig att undersöka vilka uttryck som dessa förhållanden tar i socialtjänstens texter. Syftet är att undersöka jämslällldhetsaspekter i skriftliga barnavårdsutredningar, och studien problematiserar påståendet om faders frånvaro i dessa utredningar och undersöker på vilka sätt som fäder och mödrar behandlas olika i socialtjänstens barnavårdsutredningar samt hur aspekter av jämslällldhet (eller ojämslällldhet) har genomslag i texterna. Mer konkret innebär det att jag genomför två delanalyser som adresserar en fråga om faders respektive mödrars närvaro i texterna och en fråga om individualisering av fäder respektive mödrar i texterna. På det viset aktualiseras vilka förutsättningar som kvinnor

respektive män har att på lika villkor delta som föräldrar i familjelivspraktik. Ett mer övergripande syfte är att uppmärksamma isärhållande mekanismer (Hirdman 2003: 65) som får konsekvenser för individers möjligheter att välja sina liv och levnadssätt. Det handlar följaktligen om att frilägga skillnadsskapande processer i samhället med målet att bidra till emancipatorisk utveckling för både kvinnor och män.

Barnavårdsutredningar som myndighetstexter och forskningsmaterial

Barnavårdsutredningar skrivs i tusental varje år av socialsekreterare vid socialtjänsten i Sveriges alla kommuner, och mellan 15 och 20 procent av alla barn i Sverige blir föremål för en barnavårdsutredning någon gång under sin uppväxt (Sundell m.fl. 2007: 184). Vidare är barnavårdsutredningar en textgenre som spelar en viktig roll i en välfärdsstat med relativt starkt socialt skydds nät, och texterna kan ha långtgående konsekvenser för personer som berörs av dem. I vissa fall spelar barnavårdsutredningar avgörande roll i enskilda personers liv. Syftet med barnavårdsutredningar är att undersöka om ett specifikt barn har behov av socialtjänstens insatser, på grund av att barnet inte får sina behov tillgodosedda på annat håll (Clevesköld m.fl. 2012: 215). Sådana utredningar genomförs ofta av socialsekreterare i par, men skrivandet av själva texterna görs i regel av primärt en person (Ström 2017).

I flera avseenden har barnavårdsutredningar en särställning bland myndighetstexter. Ström (2017) skiljer mellan *allmänt informerande myndighetstexter* och *myndighetstexter för handläggning och dokumentation*. De allmänt informerande myndighetstexterna ingår i en opersonlig myndighetskommunikation, och texterna når en stor mottagargrupp. Till skillnad från allmänt informerande myndighetstexter har den andra kategorin (myndighetstexter för handläggning och dokumentation) betydligt färre läsare, och i dessa texter kommunicerar myndigheter med specifika individer snarare än med odefinierade medborgare. Det innebär att distansen mellan sändare och mottagare är större i kommunikationen som sker via allmänt informerande myndighetstexter. En annan skillnad mellan allmänt informerande myndighetstext och myndighetstext för handläggning och dokumentation är att de allmänt informerande texterna utformas och bearbetas av språkkonsulter eller andra personer med speciella kunskaper om text. Det gäller inte för den andra typen av myndighetstexter, eftersom de texterna på mer genomgripande sätt är redskap i yrkesutövning som syftar till att uppnå andra specifika och konkreta verksamhetsmål, och de skrivs av personer som har sin huvudsakliga kompetens inom de aktuella yrkes- och kunskapsområdena. Barnavårdsutredningar ingår i kategorin myndighetstexter för handläggning och dokumentation, men de avviker från många andra av dessa myndighetstexter genom att inte vara korta beslutsmeddelanden eller enkel dokumentation av händelser och ageranden. Istället

är barnavårdsutredningar längre sammanhängande och diskursiva texter med höga krav på analytiska resonemang och saklig argumentation.

Det finns flera anledningar att studera just barnavårdsutredningar ur ett jämställdhetsperspektiv. Ett skäl är att dessa texter aktualiserar föräldraskap och familjelivspraktik, det vill säga en social praktik som är starkt könad (Lind Palicki 2010; Westberg 2016). En annan anledning att studera barnavårdsutredningar ur ett jämställdhetsperspektiv är texternas status i samhället och hur de produceras. I likhet med andra myndighetstexter har barnavårdsutredningar en inneboende makt (Lind Palicki 2010: 17), men till skillnad från allmänt informerande myndighetstexter blir myndighetstexter för handläggning och dokumentation inte föremål för expertbetonad språkbearbetning. Därmed manifesteras en mer ofiltrerad representation av myndighets- personers föreställningar om sociala konstruktioner, till exempel föreställningar om kvinnligt och manligt. Konstruktioner av kvinnligt och manligt i barnavårdsutredningar kan därför beskrivas som mindre tillrättalagda än de som konstrueras i exempelvis allmänt informerande myndighetstexter. Vidare sticker barnavårdsutredningar som sagt ut bland myndighetstexter genom att vara längre diskursiva texter samtidigt som de vänder sig till specifika individer. Det kan innebära att mottagare på ett tydligare sätt tar intryck av dessa myndighetstexter och övertar samt införlivar diskursiva föreställningar i sin egen förståelse av världen. Mot bakgrund av detta finns det anledning att kritiskt undersöka barnavårdsutredningar och vilka världsbilder som de konstruerar och sprider i samhället.

Jämställd socialtjänst?

En granskning av hur jämställdhet kommer till uttryck i barnavårdsutredningar kan också motiveras med hänvisning till socialtjänstens verksamhetsmål. För denna myndighet finns det tydliga mål om att jämställdhet är något som ska främjas (Socialstyrelsen 2004b, 2008),¹ och i förhållande till socialtjänsten kan jämställdhet aktualiseras ur två perspektiv: ett inre och ett yttre. Ett *inre perspektiv* skulle fokusera på socialtjänstens sammansättning av kvinnlig respektive manlig personal, kvinnors respektive mäns befattningar inom organisationen och ojämlika villkor i övrigt för kvinnor respektive män i verksamheten. Ett *yttre perspektiv* skulle fokusera på hur enskilda som kommer i kontakt med socialtjänsten bemöts och positioneras på olika sätt beroende på könstillhörighet. Ett sådant yttre perspektiv kan också beskrivas som ett *brukarperspektiv*.

Ur ett inre perspektiv uppfattas jämställdhet vid socialtjänsten som ett problem på grund av att socialtjänsten är starkt kvinnodominerad. Kvinnor

1 I den här genomgången har jag utgått dessa tidigare publikationer eftersom de är mest aktuella för studiens material (se avsnitt *Material*). Socialstyrelsen har dock även senare gett ut andra publikationer på samma tema, till exempel *Jämställdhetsperspektivet i öppna jämförelser av socialtjänst och kommunal hälso- och sjukvård* (Socialstyrelsen, 2016).

utgör 78 procent av den samlade personalstyrkan i individ- och familjeomsorgen (Socialstyrelsen 2004b: 32), och därmed betraktas denna del av socialtjänsten som en könssegregerad verksamhet (Socialstyrelsen 2008: 98)². I enlighet med klassiska könsstrukturer i arbetslivet minskar andelen kvinnor i beslutsfattande positioner; landets socialnämnder befolkas till 60 procent av kvinnliga ledamöter, och av ordförandeposterna är det 40 procent som innehas av kvinnor. Den kvinnliga underrepresentationen gäller också för chefsbefattningarna inom socialtjänsten. Att kvinnor är starkt dominerande i personalgruppen som helhet är ett problem, men det borde också vara ett problem att befattningar som ger större inflytande över verksamheten till största del innehas av män. Det är dock inte detta som betonas i rapporterna som jag tagit del av. Istället ligger fokus på den kvinnliga dominansen inom socialtjänsten som helhet. Vilka effekter som överrepresentationen av män inom de högre befattningarna har, i form av exempelvis inriktning på beslut av mer övergripande karaktär, diskuteras inte i rapporterna. I många kommuner arbetas det däremot aktivt för att minska den tydliga kvinnodominansen inom socialtjänsten som helhet, och det görs framför allt inom individ- och familjeomsorgen.

En anledning till ansträngningar att motverka könssegregationen är att socialtjänsten ser den ojämna fördelningen av kvinnor och män i yrket som ett hinder i deras kärnverksamhet, det vill säga att möta och stötta personer som kommer i kontakt med socialtjänsten. Inom individ- och familjeomsorgen lyfts speciellt utrednings- och samtalsverksamheten fram som viktiga områden, och det är främst i mötet med föräldrar som man ser ett behov av en mer könsbalanserad personalgrupp: ”Den sociala barnavården speglar traditionella föreställningar om kön och familj, framför allt i agerande gentemot föräldrarna” (Socialstyrelsen 2004b: 10). I rapporterna är det ur ett yttre perspektiv på jämställdhet inom socialtjänsten som problemet med personalgruppens könssammansättning aktualiseras. Den kvinnliga dominansen anses alltså vara ett problem på grund av att den får negativa konsekvenser för mötet med enskilda som kommer i kontakt med socialtjänsten, särskilt i mötet med män: ”I familjerättsärenden har framför allt männen påtalat bristen av för få manliga handläggare” (Socialstyrelsen 2008: 101). Jämställdhet ur ett inre perspektiv sägs alltså påverka myndighetens förutsättningar att ur ett yttre perspektiv vara en jämställd verksamhet. Denna slutsats tycks dock dras på lösa grunder, eftersom Socialstyrelsen (2004b:33) också medger att det saknas faktisk kunskap om den inre ojämställdhetens effekter på jämställdhet ur ett brukarperspektiv. Enligt Socialstyrelsen kan förklaringen till att brukarperspektivet på jämställdhet inte uppmärksammas i socialtjänstens uppföljningssystem vara att det har överskuggats av ett starkt fokus på *individens behov* inom socialtjänsten (Socialstyrelsen 2004b: 226). Sedan

2 För att verksamheter inte ska betraktas som könssegregerade ska fördelningen mellan kvinnor och män inte över- eller understiga 40 eller 60 procent (Socialstyrelsen, 2008: 98).

2004 har ett arbete med syfte att utveckla socialtjänstens jämställdhet inletts, bland annat genom publikationen *Ett första steg mot en jämställd socialtjänst!* (Socialstyrelsen 2004a), som ska vara ett stöd för socialtjänsten i att främja jämställdhet inom verksamheten, främst ur ett brukarperspektiv.

Begreppsförklaring och teoretiska utgångspunkter

Inom det kunskapsfält som den här undersökningen rör sig kan begreppsanvändningen uppfattas som snårig, och därför ska jag här klargöra betydelsen av några centrala begrepp. Inledningsvis kommer jag att ange hur jag använder några begrepp som förvisso är vanligt förekommande i allmänna och vardagliga diskurser men som ändå kan uppfattas som oklara. Med tanke på att studien anknyter till dokument som skrivs vid socialtjänsten utgår jag i min användning av de här aktuella begreppen från hur de definieras av Socialstyrelsen. I det efterföljande avsnittet går jag vidare med att ange studiens teoretiska utgångspunkter och att förklara ytterligare några begrepp, men det gäller då begrepp som är mer teoretiskt och metodologiskt betingade.

Kön, genus och jämställdhet – begrepp med olika definitioner

Ett begrepp som ibland vållar problem men som ändå används flitigt i en rad olika sammanhang är *genus*. I ett sammanhang där jämställdhet står i fokus används begreppet för att konceptualisera tankemodellen om den sociala konstruktionen av kön i relation till biologiskt kön (Gothlin 1999). Genusvetenskap tar fasta på att vad som anses vara kvinnligt respektive manligt är produkter av sociala och kulturella konstruktioner och är därmed inte biologiskt givna. Följaktligen finns det inget (utöver sociala och kulturella överenskommelser) som säger att exempelvis en viss syssla är kvinnlig eller manlig. Inom genusvetenskap görs vidare en åtskillnad mellan biologiskt kön (eng. *sex*) och socialt (konstruerat) kön (eng. *gender*), och den traditionella tolkningen att biologiskt kön sammanfaller med socialt kön problematiseras. Till följd av att engelskspråkiga forskare utvecklade ett specifikt begrepp (*gender*) för att tala om det sociala könet utvecklades så småningom också ett svenskt motsvarande begrepp, nämligen *genus*. Senare har forskare dock påpekat att svenskans ord *kön* har en vidare betydelse än engelskans ord *sex* (i betydelsen kön) och att ordet *kön* på svenska därmed kan omfatta både socialt och biologiskt kön (Gothlin 1999: 7). I närkamp med frågeställningar förefaller också distinktionen mellan vad som är socialt kön och vad som är biologiskt kön vara diffus. Det är knappast görligt att helt undvika de här begreppen i en studie som denna, men i möjligaste mån försöker jag använda alternativa begrepp i den här artikeln. Istället talar jag, i linje med Socialstyrelsen (2004b), om exempelvis föreställningar om manligt och kvinnligt.

Ett annat begrepp som kan behöva förklaras är *jämställdhet*. I Svenska Akademiens ordlista (SAOL 2015: 574) beskrivs jämställdhet som ”jämlig-

het mellan kvinnor och män”, och i en av Socialstyrelsens skrifter om jämställdhet (Socialstyrelsen 2008: 36) förklaras att jämställdhet är ”en dimension av *jämlikhet* och [begreppet] syftar på likvärdighet mellan män och kvinnor.” Vidare hänvisar Socialstyrelsen till regeringens förklaring av sin jämställdhetspolitik (se ovan) för att ringa in den betydelse som de lägger i jämställdhetsbegreppet. Eftersom den här studien undersöker jämställdhetsaspekter i en verksamhet som regleras av Socialstyrelsen och regeringen utgår jag som sagt från Socialstyrelsens förklaring och behandlar därför begreppet *jämställdhet* som en *dimension av jämlikhet* mellan kvinnor och män, där strävansmålet är att skapa förutsättningar för ett samhälle där kvinnor och män är lika värda och behandlas på lika sätt.

Teoretiska ramverk med kritiska ansatser

Forskning med fokus på föreställningar om kvinnligt och manligt (genusforskning) är idag ett etablerat kunskapsfält som kan beskrivas som tvärvetenskapligt. Förutom forskning med sådant perspektiv i ämnen som historia, sociologi och pedagogik bedrivs också mer renodlad genusforskning som en egen akademisk disciplin: genusvetenskap. Oavsett inom vilket ämne som forskning med genusperspektiv bedrivs och vilka specifika syften som formuleras för undersökningarna finns underliggande emancipatoriska syften hos alla studier med ett genusperspektiv (Lind Palicki 2010: 24). Genusinriktad forskning syftar till att vinna kunskap om individhämmande personkategorisering som hindrar individers möjlighet till frihet och självförverkligande och att samla argument för att sådan kategorisering vilar på diskursiva konstruktioner. Grunden för genusvetenskap är alltså att föreställningar om manligt och kvinnligt skapas (konstrueras) och att det sker i kommunikativa processer och sociala praktiker.

Hirdman (2003) beskriver ett genussystem eller en genusordning som innebär dels ett isärhållande av personkategorierna kvinnor och män, dels en hierarkisering av dessa personkategorier. I den hierarkiseringen konstrueras kvinnan som underordnad. De diskursiva föreställningarna om kvinnor och män innebär begränsningar av individers självförverkligande, och de skapar ojämlikhet mellan kvinnor, män och individer. De två grundantagandena – det vill säga isärhållandets logik och hierarkiseringens logik – som genusordningen vilar på är ständigt närvarande i sociala processer och socialt etablerade praktiker, och därför reproducerar dessa processer och praktiker ojämlikhet mellan kvinnor och män.

Ur en teoretisk synpunkt innebär det ovanstående att genusforskning grundas i ett konstruktivistiskt perspektiv på relationen mellan människan och hennes omgivning, där människans tolkningar av sin omgivning är central (Lazar 2007: 145). Vilka tolkningar som görs är socialt och kulturellt förankrat, och det är dessa tolkningar som utgör fundament för individers förståelse av världen. Därmed blir även förståelser och föreställningar om exempelvis vad som är kvinnligt och vad som är manligt färgade av

gemenskapers tidigare tolkningar (jfr Säljö 2000: 66–67). I sin tur odlar föreställningar olika förväntningar på hur kvinnor och män ska agera och vilka roller i samhället som de ska inta för att leva upp till föreställningarna om vad som är typiska beteenden för kvinnor och män. Om en individ bryter mot dessa förväntningar betraktas personen som avvikande, men som diskursiva konstruktioner är normerande könsroller möjliga att förändra, vilket som sagt är målet för jämställdhetsforskning. Människors förståelse av världen kan förvisso variera i olika sammanhang, men enskilda personer är inte fria att göra vilka tolkningar och konstruktioner som helst. Istället är de begränsade av de diskurser som är tillgängliga för dem. Med diskurs avses här det språkliga uttryck som används för att representera en viss social praktik ur ett visst perspektiv (Fairclough 1995: 56). Människans meningsskapande antas vara en omedveten process som i stor utsträckning påverkas av språk, och i varje text finns uttryck för diskursiva föreställningar om världen. Därmed bidrar texter till att förstärka den diskurs som artikuleras och manifesteras i den aktuella texten.

Genusforskning har det emancipatoriska syftet gemensamt med den inriktning inom diskursanalys som kallas kritisk diskursanalys (Critical Discourse Analysis), med Norman Fairclough (1995, 2010) som en viktig företrädare. Diskursanalys utförs inom en rad olika akademiska discipliner, och alla ämnesområden lägger sin särprägel på analyserna genom att betona olika teoretiska och metodologiska aspekter. En viktig teoretisk utgångspunkt för diskursanalys – och speciellt för den kritiska diskursanalysen – är det dialektiska förhållandet mellan text och kontext, vilket innebär att språk och den sociala praktik som språket är en del av påverkar varandra ömsesidigt. På grund av att språkbruk påverkar människor och samhällen spelar det stor roll *hur* vi talar (och skriver) om olika fenomen. Samtidigt kan vi lära mycket om oss själva och samhället genom att studera språkbruk som används i verkliga situationer. Vidare avviker den kritiska diskursanalysen från andra riktningar genom att betona även små variationer i språkbruk som betydelsebärande och som viktiga för meningsskapande, och därmed också för möjligheten att frilägga implicita utgångspunkter och antaganden i den sociala praktiken (Fairclough 2010). Den kritiska diskursanalysen har därför lockat språkvetare som intresserar sig för hur texter förstärker och cementerar diskursiva föreställningar om exempelvis kvinnor och män (se ex. Byrman 2006; Lazar 2007; Lind Palicki 2010; Westberg 2016).

Material och materialinsamling

Studiens material utgörs av tio stycken barnavårdsutredningar, och för materialurvalet har två kriterier varit relevanta. För det första skulle alla texterna vara skrivna mellan år 2000 och 2010, och för det andra skulle alla texterna vara skrivna av olika skribenter. I övrigt har materialet inte valts ut med någon hänsyn till texternas innehåll eller egenskaper. Materialet är

homogent i betydelsen att alla texterna tillhör samma genre, och att texterna är producerade inom samma institutionella praktik (samma socialtjänstkontor). Dock är de tio texterna som sagt skrivna av olika socialsekreterare. Se bilaga 1 för en materialöversikt.

Det begränsade antalet texter som analyseras innebär att studien inte lever upp till krav för generalisering, och studien beskrivs bäst som en fallstudie. Den typen av undersökningar syftar till att nyansera och fördjupa kunskapen om något specifikt fenomen (Perry 2011). De studerade texterna är utsnitt av den bredare diskursen inom socialtjänsten, vilket innebär att slutsatserna kan relateras till denna diskurs.

Barnavårdsutredningar är integritetskänsligt textmaterial, vilket innebär att materialinsamlingen och forskningen föregicks av en etisk prövning vid etikprövningsnämnden i Linköping som godkände materialinsamlingen och forskningen. Dock är det ändå centralt att beakta god forskningssed (Vetenskapsrådet 2017) och etiska föreskrifter för forskning (Vetenskapsrådet 2002). Föreskrifterna konkretiseras i ett antal allmänna krav på forskning. För den aktuella studien är det framför allt konfidentialitetskravet och nyttjandekravet som är relevanta. Det förstnämnda handlar om att personer och personuppgifter som aktualiseras i forskningen inte ska röjas, och det andra kravet handlar om att materialet inte ska nyttjas för andra ändamål än forskning. Jag beaktar konfidentialitetskravet genom att fingera namnen på alla personer som nämns i de insamlade texterna och genom att koda namn på alla platser, specifika institutioner, orter etc. På det viset kan inga personer som nämns i de studerade texterna identifieras. Vidare begränsas all användning av det insamlade materialet till forskning, och originalmaterialet hålls inlåst i säkerhetsskåp. Vid insamlingen av materialet har jag också skrivit på sekretessförbindelse, eftersom jag genom att studera materialet får insyn i personers enskilda angelägenheter.

Metod

Den grundläggande tanken med undersökningen är att aktualisera jämställdhet mellan kvinnor och män genom att studera konstruktionen av kvinnor respektive män i socialtjänstens formella skriftspråk. Detta görs genom att jag belyser aspekter av hur jämställdhet kommer till uttryck i skriftliga barnavårdsutredningar. Analysen beskrivs bäst som en språkvetenskapligt orienterad text- och diskursanalys (jfr ex. Fairclough 1995).

Diskursanalys innebär en induktiv ansats där forskningsprocessen kännetecknas av att specifika analysmetoder testas på det aktuella materialet och utformas i detalj under studiens gång (Lind Palicki 2015). Undersökningen grundas i två delanalyser av de skriftliga barnavårdsutredningarna, och tillsammans belyser delanalyserna skillnader i hur myndigheten genom sitt språkbruk förhåller sig till fäder och mödrar som textdeltagare i utredningarna. I den första delanalysen kommer jag, som ett led i att problematisera Socialstyrelsens påstående om fäders frånvaro i

utredningarna, att analysera fäders och mödrars explicita *närvaro* i texterna genom en kvantitativ analys där nomen (substantiv, pronomen och egennamn³) som syftar på fäder och mödrar kartläggs. För kritisk diskursanalys utgör frågan om närvaro i diskurs en central aspekt av utgångspunkterna för ramverket. Intresset för kritisk diskursanalys kretsar runt frågeställningar om makt, dominerande tänkesätt och ideologier, och något som ständigt är relevant för frågor som rör dessa koncept är marginalisering av vissa personer, röster och åsikter (Schröter 2018:40). Denna marginalisering och frånvaro av vissa element bidrar till att forma den sociala verkligheten i lika stor utsträckning som de närvarande elementen. Därför är det lika viktigt att analysera frånvaro av vissa aspekter som att analysera närvaro av andra (Fairclough 2003: 139; Schröter 2018: 41).

I den andra delanalysen utförs en kvalitativ analys av relevanta textpassager, där olika strategier för *individualisering* av fäder och mödrar granskas i detalj. I studien är begreppet närvaro entydigt definierat, och det står i relation till den kvantitativa analysen. Textdeltagares närvaro kan beskrivas som en konkret men dock sekundär och ytlig form av individualisering. I jämförelse med närvaro är individualisering inte ett lika entydigt begrepp. Med individualisering menar jag företeelsen att skribenter tematiserar en viss person, särskilt med avseende på representation av personens erfarenheter. Individualisering förutsätter alltså närvaro, och närvaro innebär förvisso också individualisering men dock i starkt begränsad utsträckning. För att göra tydligare skillnad mellan de olika företeelserna använder jag två begrepp. I mer generella termer kan studien beskrivas som en företrädesvis kvalitativ analys av individualisering, i vilken ett kvantitativt delmoment (med fokus på närvaro) inkluderas.

Det praktiska tillvägagångssättet innebär att jag först genomför en manuell analys av olika nomen som syftar på fäder och mödrar till barnet som utreds i den aktuella utredningen. Den analysen genomförs i annoteringsverktyget *UAM Corpus Tool* som effektivt ger kvantitativa sammanställningar av resultaten. Genom att låta datorprogrammet utföra alla beräkningar av förekomster av olika analyskategorier genereras tillförlitliga data från den i övrigt manuellt utförda kategoriseringen. Därefter jämförs i vilken utsträckning som skribenter refererar till fäder och mödrar, både faktiska antal förekomster och andelsmässig fördelning av olika typer av referenser (substantiv, pronomen och egennamn). Resultaten av den delanalysen betraktas som ett kvantitativt mått på i vilken utsträckning som de analyserade textdeltagarna är närvarande i texterna. De kvantitativa resultaten ska inte ses som en grund för analytiska slutsatser om

3 I vissa fall inkluderas även adjektiv i nomen (se exempelvis SAG), men i denna del av analysen är jag inte intresserad av egenskaper utan bara av olika typer av referenser till vissa textdeltagare. Vidare brukar egennamn ses som en underkategori till substantiv, och anledningen till att jag här nämner den som en självständig kategori är att egennamn är en viktig del av analysen.

individualisering. Av den anledningen kompletteras den delvis kvantitativa analysen med en mer renodlat kvalitativ. I den delanalysen har jag inte på förhand bestämt vilka textuella aspekter som ska fokuseras. Det avgörs istället i samband med att aspekter som förstärker individualiseringen av antingen fäder eller mödrar uppmärksammas, och därmed finns en variation i vilka mer specifika textuella drag som uppmärksammas i olika textpassager och i olika utredningar. Relativt stora delar av analysen fokuseras på hur fäders och mödrars erfarenheter representeras i utredningarna. Slutligen ska det sägas att analysen begränsas till löpande text. Det innebär att rubriker och annan paratext i barnavårdsutredningarna utesluts. Dessutom utesluts utredningarnas inledning samt avslutning, eftersom dessa avsnitt är starkt formaliserade och mallstyrda.

Analys

I studien undersöks närvaro och individualisering av fäder och mödrar i barnavårdsutredningar. Analysen är textfokuserad, och hänvisningar till resultat och material görs i form av en tabell med kvantitativa resultat (tabell 1) och textutdrag som illustrerar den kvalitativt inriktade analysen. Att på ett rättvisande sätt synliggöra kvalitativa aspekter av längre texter är en utmaning för många textforskare, men jag gör mitt bästa för att exemplifiera och illustrera mina analytiska överväganden med hjälp av textutdrag med typografiska markeringar (fetstil) för att rikta läsarens uppmärksamhet mot de mest väsentliga delarna av utdragen. Därmed ges läsaren möjlighet att själv ta ställning till analysen. Analysavsnittet disponeras tematiskt med grund i de resultat som framkommit, och för att avsnittet ska bli överblickbart delas det upp med mellanrubriker med koppling till de aktuella temana.

Fäders och mödrars närvaro i barnavårdsutredningar

Med avseende på explicit närvaro i utredningarna är fäder överrepresenterade i sex av de tio utredningarna. I fyra av de sex utredningarna är fädernas närvaro dessutom tydligt mer framträdande, med en nomenfrekvens som överskrider mödrarnas med minst 30 procent (se Bvu 2, 7, 8 och 9 i tabell 1). Tabellen nedan är tänkt att fungera som en detaljerad resultatredovisning snarare än en enkel resultatöversikt. Det motiveras av att de exakta siffrorna är viktiga för att belysa intresseområdet för studiens första delanalys (se avsnitt Inledning och syfte). I tabellen finns alla studerade utredningar listade, och för varje utredning redovisas socialsekreterarnas bruk av nomen för att referera till fäder, mödrar och föräldrarna som kollektiv. För var och en av dessa kategorier anges resultaten både i faktiska antal och i andelsförhållanden mellan de tre språkliga kategorierna för varje personkategori. Det går alltså att utläsa andelsförhållande för varje nomenkategori i jämförelse med de andra

nomenkategorierna för samma person. Dock går det inte att utläsa andelsförhållande mellan olika personer eller personkategorier.

Tabell 1. Kvantitativ sammanställning av referenser för fäder och mödrar.

	FADERN			MODERN			FÖRÄLDRAR SOM KOLLEKTIV		
	Egennamn	Pronomen	Substantiv	Egennamn	Pronomen	Substantiv	Egennamn	Pronomen	Substantiv
Bvu 1	5 (56 %)	3 (33 %)	1 (11 %)	6 (60 %)	2 (20 %)	2 (20 %)	0	6 (38 %)	10 (62 %)
Bvu 2	0	12 (28 %)	41 (72 %)	0	8 (25 %)	24 (75 %)	0	5 (16 %)	27 (84 %)
Bvu 3	11 (58 %)	8 (42 %)	0	19 (68 %)	9 (32 %)	0	17 (34 %)	22 (44 %)	11 (22 %)
Bvu 4	24 (71 %)	7 (20 %)	3 (9 %)	64 (78 %)	16 (20 %)	2 (2 %)	5 (71 %)	0	2 (29 %)
Bvu 5	10 (42 %)	8 (33 %)	6 (25 %)	6 (32 %)	3 (16 %)	10 (53 %)	0	0	4 (100 %)
Bvu 6	73 (77 %)	20 (21 %)	2 (2 %)	57 (75 %)	15 (20 %)	4 (5 %)	2 (67 %)	1 (33 %)	0
Bvu 7	196 (58 %)	107 (34 %)	12 (4 %)	74 (54 %)	47 (35 %)	15 (11 %)	6 (10 %)	14 (22 %)	43 (68 %)
Bvu 8	182 (64 %)	98 (34 %)	5 (2 %)	99 (50 %)	88 (45 %)	9 (5 %)	18	15 (%)	18 (%)
Bvu 9	0	2 (20 %)	8 (80 %)	0	2 (33 %)	4 (67 %)	0	16 (33 %)	32 (67 %)
Bvu 10	23 (37 %)	19 (30 %)	21 (33 %)	128 (54 %)	77 (32 %)	34 (14 %)	0	0	11 (100 %)

Av tabellen framgår att fäder totalt sett är mer närvarande i texterna än mödrar i form av explicita referenter, och det resultatet går på tvärs med påståendet att fäder ofta är ”frånvarande i den sociala barnvårdens utredningar och bedömningar” (Socialstyrelsen 2004b:97). Exakt vad Socialstyrelsen menar med frånvaro är dock som sagt inte tydligt. Det kan till exempel vara själva utredningsprocessen som avses snarare än utredningsdokumentet, men vad som kan konstateras är alltså att fäder – åtminstone inte i explicit mening – är mer frånvarande än mödrar i de texter som analyserats. Med utgångspunkt i textutdrag från utredningar avser jag att nedan lyfta fram och belysa kvalitativa skillnader i hur faders respektive mödrars närvaro och individualisering kommer till uttryck i texterna.

Fäders närvaro – framträdande men ytlig

En av utredningarna där fadern är kvantitativt framträdande är Bvu 2. Utredningen handlar om en tonårsflicka som anklagar sin far för misshandel av både henne själv, hennes mor och hennes småsyskon. Exempel på hur anklagelserna återges i utredningen visas i utdrag 1.

- 1) **Lorija beskriver** ett misshandelstillfälle i februari tydligt **då fadern dunkat** ett syskons huvud i väggen flera gånger. (Bvu 2)

I utdraget är det Lorija (tonårsflickan) som beskriver ett tillfälle då fadern misshandlar ett av Lorijas syskon. Fadern är närvarande i utdraget, och han individualiseras genom att en annan person beskriver hans handlingar. Samtidigt som fadern ställs i fokus blir dock också tonårsflickan (Lorija) föremål för individualisering. Det sätt på vilket fadern är närvarande i utdrag 1 finns det ett stort antal exempel på i utredningen. I den här

barnavårdsutredningen ges både fadern och modern utrymme att kommentera anklagelserna som i första hand riktas mot fadern men också delvis mot modern. Läsaren får ta del av sammanfattningar av polisförhör med både fadern och modern, och i antal ord är dessa sammanfattningar ganska lika i omfattning (223 ord för moderns och 188 för faderns). Båda dessa sammanfattningar byggs till stora delar upp av anföringssatser. Exempel på sådana är: *Fadern beskriver* och *Modern berättar*. I sammanfattningen av förhöret med modern är fadern närvarande i form av substantivet *fadern* i tre olika grafiska meningar. Det kan jämföras med att modern är närvarande vid ett (1) tillfälle i sammanfattningen av förhöret med fadern. Det är alltså så att det i utredningen vid upprepade tillfällen talas om fadern utifrån andra personers perspektiv (exempelvis moderns). Vid de tillfällena individualiseras förvisso fadern till viss del, men eftersom det är andra personers erfarenheter som beskrivs i texten så är det framför allt de personerna som individualiseras. I form av närvaro intar modern en sekundär ställning i förhållande till fadern, men vid en kvalitativ granskning framgår det att moderns erfarenheter av den andra föräldern (fadern) tar större utrymme i texten än vice versa.

Att fadern ur ett kvantitativt perspektiv är närvarande i större utsträckning än modern kan också iakttas i Bvu 5 (se tabell 1). Om det förhållandet, på grund av problematiken i familjen, var väntat i Bvu 2 (se ovan) så framstår faderns mer frekventa närvaro i Bvu 5 som oväntad på grund av att barnet inte bor stadigvarande hos sin pappa. Barnet bor istället hos modern och vistas bara hos fadern under vissa helger och skollov. Den kvantitativa underrepresentationen av modern skulle då kunna förklaras av att barnets problem är starkt knutet till fadern, men så är inte fallet. Barnets problem är av psykosocial karaktär, och problemet yttrar sig främst i form av isolering i hemmet, skolfrånvaro och sömnproblem. De bekymmer som beskrivs i utredningen har alltså inte någon tydlig koppling till någon annan person utöver barnet självt. Därmed framstår resultatet av den kvantitativa analysen som oväntat. Den mer djupgående kvalitativa analysen ställer dock det kvantitativa resultatet i nytt ljus. Av närläsningen framgår att även om modern omnämns vid färre tillfällen än fadern är det representation av hennes erfarenheter som dominerar utredningen. Ett exempel som noteras är en textpassage i vilken skribenten beskriver moderns känslor och hennes uppfattning om faderns agerande och förhållningssätt, vilket visas i utdrag 2 nedan.

- 2) **Pia är besviken på att Kristians pappa vill vara delaktig helt plötsligt. Hon tycker inte att det känns äkta och att han vill finnas för Kristian för att det är hans lagliga rätt. Hon tycker inte pappan har brytt sig tidigare.** (Bvu 5)

Kristian är det barn som utreds, och han är 15 år. Pia är modern. Ur ett kvantitativt perspektiv är fadern och modern närvarande i ungefär lika stor utsträckning i utdraget, men genom närläsningen blir det tydligt att individualiseringen av modern är betydligt mer påtaglig genom att det enbart är hennes erfarenheter som representeras. Det framgår att modern är kritisk till det beteende som hon ser hos fadern, och hans engagemang för barnet beskrivs som tillfälligt och simulerat. Fadern individualiseras genom att omnämnas i moderns beskrivningar, och även om modern inte faller direkta omdömen om fadern är beskrivningen av honom tydligt negativ. Det kan framstå som rimligt att negativ beskrivning av den ena föräldern följs upp av den andra förälderns uppfattning om saken. Något sådant inslag finns dock inte i utredningen.

Ett annat exempel på individualisering av modern i Bvu 5 finns i föräldrarnas respektive beskrivningar av barnets situation. I detta avseende skildras moderns beskrivning betydligt mer fylligt än faderns motsvarande beskrivning (314 ord i moderns jämfört med 68 i faderns). Utifrån textanalysen går det givetvis inte att avgöra om fadern också i samtalen med socialsekreteraren lämnat en mer knapphändig beskrivning än modern, men vad som kan konstateras är att modern individualiseras i texten på ett sätt som inte sker med fadern.

Förhållandet att en persons kvantitativa närvaro är relativt hög på grund av att andra textdeltagare talar om en viss person känns igen från Bvu 2, men det finns också tre tydliga skillnader mellan utredningarna: För det första är det i Bvu 5 modern snarare än dottern som talar om fadern. För det andra talar fadern själv endast i begränsad utsträckning i Bvu 5, och för det tredje omfattar representationen av faderns erfarenheter aldrig något som direkt rör modern. På det viset undertrycks faderns erfarenheter i jämförelse med moderns. Den kvalitativa analysen av Bvu 5 nyanserar alltså bilden av att fadern individualiseras i större utsträckning än modern, vilket indikeras i den kvantitativa analysen av explicit närvaro. Istället är det tydligt att modern är den som blir föremål för individualisering i texten.

Ett liknande förhållande kan utläsas i Bvu 8. Ur ett kvantitativt perspektiv är fadern i den utredningen starkt framträdande med totalt nästan 300 nomenförekomster, i jämförelse med moderns knappt 200. I den utredningen är fadern dömd för ett grovt brott, och fokusfrågan i utredningen är om faderns brott gör honom olämplig som samboende förälder. I utredningen ingår flera olika personers beskrivningar av fadern, och en av de personerna är modern. Dessutom står fadern också tydligt i fokus för socialsekreterarens egna resonemang i utredningen. Läsaren får inte ta del av faderns beskrivning av modern, men det kan kanske ses som väntat i en utredning där fokus så tydligt ligger på faderns lämplighet som samboende förälder. Faderns närvaro i utredningstexten är påtaglig på bekostnad av moderns, och även om det finns flera exempel på att fadern individualiseras i utredningen genom att hans erfarenheter representeras i

texten finns det också tydliga inslag som förstärker individualiseringen av andra personer, bland annat modern. I utredningen finns också den speciella form av individualisering som uppstår när en förälders erfarenheter av den andra föräldern representeras i texten. I detta fall är det fadern som beskrivs via moderns röst, men till skillnad från vad som representeras i utdrag 2 ovan är det här inte fråga om en negativ positionering av fadern. Vad som kan konstateras är dock att modern i Bvu 8 inte beskrivs ur faderns perspektiv, vilket innebär en skillnad i hur socialsekreteraren förhåller sig till fadern respektive modern i texten. Även om fäder är högfrekvent närvarande i texterna intar de ofta en sekundär roll på grund av att det är mödrars erfarenheter som läsare delges.

Från den allmänna bilden att fäder kan ha hög närvaro i texten men ändå stå i bakgrunden av utredningen finns ett tydligt undantag. I Bvu 7 är referenser till fadern mer än dubbelt så många som antalet referenser till modern (se tabell 1). Utredningen avser en pojke i 10-årsåldern som bor hos sin fader medan modern avtjänar ett 11 månader långt fängelsestraff. Innan fängelsestraffet bodde hela familjen tillsammans. I utredningen ligger mycket fokus på faderns förmåga att ta hand om pojken på egen hand, vilket förklarar faderns kvantitativa närvaro i texten. Vid närläsningen framkommer inte något som på ett avgörande sätt förändrar bilden av att fadern individualiseras på bekostnad av modern. Det förekommer gott om beskrivningar av både moderns och faderns agerande och egenskaper, men källan till dessa beskrivningar anges sällan. Istället utformas dessa beskrivningar som vanliga påståendesatser. Varken modern eller fadern anges vid något tillfälle som källa för beskrivningar eller uppfattningar med anknytning till den andra föräldern. I det avseendet behandlas båda föräldrarna på samma sätt i utredningstexten.

En kvantitativ variabel med potentiella kvalitativa konsekvenser

I analysen av Bvu 5 blir den ojämlika individualisering till moderns fördel också synlig i en variabel av den kvantitativa analysen, nämligen i vilken typ av nomen som används för att referera till fäder och mödrar. Mellan de olika socialsekreterarna som skrivit de 10 utredningarna förekommer tydliga skillnader i detta avseende. Till exempel använder några socialsekreterare aldrig föräldrars personnamn i den löpande utredningstexten, men det i sig kan inte ses som något anmärkningsvärt. Nästan alla socialsekreterare behandlar fäder och mödrar på likvärdiga sätt i fråga om vilken typ av nomen som används mest frekvent för föräldrarna, men i två utredningar finns det skillnader. Det är i Bvu 5 och 10 (se tabell 1). I Bvu 5 är substantiv den i särklass vanligaste formen av referens till modern, medan substantiv är den ovanligaste formen av referens till fadern. Andelsförhållandet för substantiviska referenser till modern är drygt 50 procent, medan det för fadern bara är 25 procent. Andelsmässigt är det alltså mer än dubbelt så vanligt att skribenten använder substantiv för att referera till modern. På

motsvarande sätt är det mer än dubbelt så vanligt att skribenten använder pronomen för att referera till fadern (33 procent för fadern respektive 16 procent för modern). Den ojämna fördelningen av substantiv och pronomen som referens till fadern respektive modern är tecken på att referenser till fadern ges mer samlat inom avgränsade textpassager i den här utredningen. Närläsningen bekräftar att fadern omnämns i avgränsade textpassager, medan modern däremot är mer regelbundet närvarande i hela texten. För att referenser till modern då ska utpeka den avsedda referenten (modern) på ett tydligt sätt är det nödvändigt för skribenten att undvika pronomen när skribenten refererar till henne. Moderns mer regelbundna närvaro i texten tyder på att modern ses som en prioriterad person vars erfarenheter på det stora hela har högre relevans för skribenten i jämförelse med pappans erfarenheter. Hans närvaro i utredningen är förvisso ur ett kvantitativt perspektiv större än moderns (se tabell 1), men som illustrerats i utdrag ovan är slutsatsen av närläsningen att det är moderns erfarenheter som dominerar. Till den bilden kan nu också adderas att fadern aktualiseras i färre delar av texten än modern, som istället är regelbundet närvarande i hela utredningsdokumentet, i mer eller mindre alla teman som behandlas. I Bvu 10 där det också finns avvikelser för vilka nomen som används mest frekvent kan jag dock inte urskilja att nomenanvändningen har några konsekvenser för individualisering av olika personer.

Mödrar via faders röst – ett sällsynt fenomen

Att mödrars perspektiv på förhållanden med direkt koppling till fäder representeras i texterna (se utdrag 2) förekommer i flertalet utredningar (Bvu 4, 5, 6, 8 och 10). Exempel på det omvända förhållandet, det vill säga att läsaren får ta del av uppgifter om mödrar genom faders perspektiv, är mer sällsynt. Det finns dock exempel på det i Bvu 6 och 9. Ett utdrag från Bvu 9 illustrerar det nedan.

- 3) **Fadern uppger vidare att Razas moder blev psykiskt sjuk av att komma till Sverige. Fadern tror att det berodde på ovissheten av att inte veta om de fick stanna eller ej. Även Razas storebror Kurt blev sjuk. Fadern beskriver att Kurt blev ledsen över att modern blev sjuk. Både Kurt och modern har varit inlagda på sjukhus. (Bvu 9)**

I utdraget ovan är modern närvarande som individ i textpassagen, men läsaren sätts i kontakt med information om modern via faderns utsaga. I samma textpassage individualiseras alltså även fadern, och med tanke på att det är den ena föräldern (här faderns) beskrivning av den andra föräldern (här modern) som läsaren får ta del av blir individualiseringen av fadern mer påtaglig än den av modern. Det omvända mönstret för individualisering har kunnat ses i andra utredningar (se ovan). I jämförelse med representationen

av moderns erfarenheter i utdrag 2 är representationen av faderns erfarenheter i utdrag 3 betydligt mer neutral. Representationen av faderns erfarenheter i utdrag 3 innebär inte att modern framställs på ett ogynnsamt sätt. I det andra exemplet på en faders beskrivning av modern finns däremot mer negativa inslag. Det är i Bvu 6 som fadern Joakims erfarenheter av den kvinna som han har en tonårsflicka tillsammans med representeras. Se utdraget nedan.

- 4) **Joakim berättar att Viveka aldrig har arbetat, hon har flyttat runt och levt på socialbidrag. Joakim berättar också att Viveka ljugar mycket** vilket gör att han har svårt att veta vad som är sant av det hon säger. (Bvu 6)

I utdraget illustreras hur faderns (Joakims) erfarenheter av moderns (Vivekas) ageranden i olika avseenden dokumenteras i utredningen. Det kan noteras att utdrag 4 och 3 (som återger fäderns erfarenheter) avviker från utdrag 2 (som återger en moderns erfarenheter) med avseende på verbtyper. I beskrivningen av moderns erfarenheter använder skribenten verb som syftar på mentala processer, till exempel *tycker* och *känns*, medan verb som syftar på verbala processer, till exempel *uppgger* och *berättar*, dominerar beskrivningen av faderns erfarenheter. Ur diskursanalytiskt perspektiv kan det tolkas som att fäderns och mödrars handlingar (som i grunden är samma handlingar) beskrivs på olika sätt.

Utredningen som utdrag 4 ingår i är speciell eftersom det är den enda utredningen i materialet som handlar om ett barn vars biologiska moder inte är vårdnadshavare; Viveka är biologisk moder till barnet, men fadern är ensam vårdnadshavare. Modern finns dock i barnets närhet, och de träffas kontinuerligt. Som framgår av nomenanalysen är både fadern och modern närvarande i texten, men fadern är kvantitativt överrepresenterad (95 nomenförekomster i jämförelse med moderns 76), och under utredningsprocessen har socialsekreteraren inte någon kontakt alls med modern. Trots att socialsekreteraren inte haft något samtal med modern kommer hennes röst ändå till uttryck i en liten del av utredningen via en anmälan som hon lämnat in till socialförvaltningen. I den anmälan finns bland annat en anklagelse om att fadern ska ha hindrat modern från att träffa barnet ifråga. Därmed fördjupas individualiseringen av modern, men i jämförelse med fadern sker det i begränsad utsträckning. Representation av faderns erfarenheter kommer till uttryck i en mängd olika frågor, även sådana som har med modern att göra (se utdrag 4).

Att beskriva erfarenheter i andra hand och att underminera trovärdighet

Företeelsen att en förälder omnämns i en annan förälders utsaga kan formas på två olika sätt: antingen är det fråga om en beskrivning *av* den andra

föräldern (egenskaper och handlingar) eller är det fråga om en beskrivning av den andra förälderns *erfarenheter*. Det är i dessa fall fråga om andrahandsbeskrivningar av erfarenheter. I utdragen ovan är det den första varianten som är aktuell. I utdrag 5 finns däremot exempel på hur det kan se ut när en förälder beskriver en annan persons erfarenheter, och återigen är det Bvu 5 som är aktuell.

- 5) **Pia säger att Per tycker** att det fungerar bra med Kristian hos honom. (Bvu 5)

I ovanstående återges moderns beskrivning av faderns erfarenheter. Att som skribent beskriva en persons uppfattning (att något ”fungerar bra”) via en tredje person förefaller vara en omväg i den skriftliga kommunikationen. Hos läsaren uppstår frågan: Varför blir jag informerad om person A:s åsikter via person B:s utsaga? En förklaring skulle kunna vara att skribenten inte har varit i kontakt med person A. Det gäller dock inte i den situation som är aktuell i utdrag 5. I Bvu 5 framstår socialsekreterarens (skribentens) agerande som än mer förvånande, med tanke på att socialsekreteraren i nästkommande stycke berör samma fråga, men då direkt via Per (fadern); se utdrag 6.

- 6) Per säger att han är engagerad i Kristian. Per ser positivt på att Kristian ska byta skola till hösten. **Per tycker att Kristian fungerar hemma hos honom**. Per tror det kan vara bra för Kristian med en kontaktperson. Per säger att Kristian ofta har ont i magen och berättar att han själv också hade det när han var i Kristians ålder. Detta gick över med tiden för Per. (Bvu 5)

I utdrag 6 individualiseras fadern i hela utdraget, och här får alltså läsaren återigen veta att fadern ”tycker att Kristian fungerar hemma hos honom”. Det är bara tre rader tidigare i texten som samma information kommunicerades via moderns röst (se utdrag 5). Upprepningen av denna information (att barnet fungerar hemma hos fadern) får två tydliga funktioner i texten. Den ena är att läsaren får en signal om att informationen är särskilt viktig i sammanhanget. Den andra funktionen är att informationen är tillförlitlig, eftersom den kommer från två olika källor (modern och fadern). Eftersom båda föräldrarna ger denna information i utredningsprocessen är det fullt rimligt att betrakta informationen som tillförlitlig, men det är svårt att se någon anledning till att denna information är viktigare än annan information som inte upprepas i utredningen. En kritisk läsare kan tolka socialsekreterarens val att upprepa den här informationen som ett uttryck för att socialsekreterarens förtroende för faderns beskrivning brister. Ur ett sådant perspektiv framstår upprepningen som ett sätt att försäkra läsaren om att informationen faktiskt är pålitlig; genom att låta modern

bekräfta information som har direkt koppling till faderns erfarenheter kan en outtalad misstänksamhet mot fadern och huruvida han är en trovärdig uppgiftslämnare urskiljas. Det kanske inte är socialsekreterarens avsikt, men det är ändå den effekt som uppstår i texten. Detta är det enda exemplet i materialet på den här typen av förälders utsaga. Sammantaget kan fadern i Bvu 5 alltså beskrivas som mer närvarande än modern, men individualiseringen av föräldrarna skiljer sig åt, och det finns flera exempel på att moderns erfarenheter ges prioritet framför faderns.

Överlägsen närvaro och stark individualisering – en moderssak

Av de åtta utredningar som har kommenterats ovan är referenser till fäder kvantitativt överrepresenterade i sex utredningar. De texter i vilka mödrars närvaro är mer framträdande är Bvu 1, 3, 4 och 10. I Bvu 4 finns 34 förekomster av referenser till fadern, medan motsvarande siffra för modern är 82 (se tabell 1). Referenser till modern är alltså mer än dubbelt så många. Den kvantitativa skillnaden är påtaglig, och av den närläsning som genomförs noteras inte heller några textuella förhållanden som innebär någon fördjupad individualisering av fadern på sätt som exempelvis syns i Bvu 9 (se utdrag 3). Snarare förstärker närläsningen av Bvu 4 bilden av att det är modern som individualiseras på ett fördjupat sätt. Ett exempel på det är att fadern inte är alls närvarande som individ i Bvu 4:s avslutande del (kallad *Analys och bedömning*), vilket innebär att hans erfarenheter inte beaktas i det som kan ses som utredningens viktigaste del. Det är nämligen i detta avslutande avsnitt i barnavårdsutredningar som socialsekreteraren sammanfattar sitt intryck av barnets situation och drar slutsatser, och därmed är detta avsnitt av stor betydelse för utredningens utfall och utredningen i sin helhet. Därtill ges moderns erfarenheter betydligt större utrymme än faderns i texten som helhet.

Vidare motsvaras närvaro och individualisering av modern i Bvu 4 av hur socialsekreteraren förhåller sig till föräldrarna i utredningsprocessen. I utredningen klargör skribenten att det ”vid flera tillfällen” har hållits samtal med modern, medan samtalen med fadern begränsas till två. Ett av de flera samtalen med modern har också varit en speciell form av samtal som skiljer sig från samtal i allmän mening genom att det har en mer genomtänkt och formaliserad struktur samt ett mer uttalat syfte. Något sådant samtal genomförs inte med fadern med motiveringen att han inte bor stadigvarande ihop med barnet. En rimlig tolkning av detta är att socialsekreterarens intresse för moderns erfarenheter är större än intresset för faderns. På grund av att socialsekreteraren är noga med att redogöra inte bara för vad som framkommer i utredningen utan också för utredningsprocessen i sig och socialsekreterarens övervägande i processen blir det möjligt för läsaren att skapa sig en tydligare bild av situationen och av socialtjänstens förhållningssätt till fadern respektive modern.

En annan utredning där moderns närvaro är kvantitativt dominant är Bvu 10, i vilken nomen som syftar på modern uppgår till 239 medan motsvarande siffra för fadern är 63. Detta är den utredning i materialet där den kvantitativa skillnaden mellan föräldrarna är störst. Den här utredningen är också en av dem där uppgifter om fadern representeras via moderns utsagor. Först görs det i form av en enligt-fras där läsaren blir informerad om att fadern varit spelberoende och blivit uppsagd från sitt arbete. Senare görs det också i en vanlig anföringssats ("Katarina säger"). Fadern är närvarande i utredningen och individualiseras i några avsnitt, men uppgifter med anknytning till modern perspektiveras aldrig genom representation av faderns erfarenheter. Därtill individualiseras modern i betydligt större utsträckning än fadern.

I Bvu 3 är andelsförhållandet mellan referenser till fadern respektive modern inte lika ojämnt som i Bvu 4, men det finns ändå en tydlig överrepresentation av referenser till modern, vars antal är cirka 25 procent fler än referenserna till fadern (se tabell 1). På det viset är modern mer närvarande i texten. Vid närläsning framgår också att moderns beskrivningar ges större utrymme i texten och att socialsekreterarens dokumentation i större utsträckning fokuserar på henne. Det yttrar sig exempelvis i en relativt detaljerad beskrivning av mammans tidigare liv och uppväxt. Den beskrivningen uppgår till 174 ord, medan beskrivningen av faderns bakgrund bara uppgår till 65 ord. I den 65 ord långa beskrivningen av fadern finns dessutom modern närvarande i texten, vilket framgår i utdrag 7:

- 7) **Jenny berättar att hon inte förstod att Knut missbrukade till en början men insåg det efter en tid. Tillsammans började de konsumera mycket alkohol. Knut var blandmissbrukare och var i väldigt dåligt fysiskt skick.** (Bvu 3)

I beskrivningen av Knuts (faderns) bakgrund vävs alltså modern (Jenny) in både genom en anföringssats och genom att vara delaktör i det agerande som beskrivs, och det ska förtydligas att fadern inte är närvarande i bakgrundsbeskrivningen av modern på motsvarande sätt. Den funktion som modern har i utdrag 7 avviker dock från vad som kunnat iaktas i andra utdrag där socialsekreterare ibland använder en persons utsagor för att beskriva en annan person. Det är här inte fråga om att moderns erfarenheter av fadern beskrivs. Även om det inte framgår tydligt i utdraget (den kontext som föreligger är svår att fånga i ett kort utdrag) är det min slutsats att fokus i beskrivningen ligger på faderns bakgrund och tidigare agerande. Dock framstår det som att socialsekreteraren har svårt att fokusera texten på fadern som en självständig person; socialsekreterarens perspektiv utgår liksom från modern. Det kan tilläggas att det finns tydliga likheter mellan faderns och moderns tidigare liv (båda har missbrukarbakgrund). Skribentens (i antal ord) större intresset för moderns tidigare liv kan alltså

inte förklaras av att föräldrarnas respektive bakgrund har haft olika inriktning. Förklaringen kan dock vara att den person som jag ovan kallat fader (det vill säga Knut i utdrag 7) varken är vårdnadshavare eller biologisk far till barnet. Den biologiska fadern är inte alls delaktig i utredningsprocessen, och förutom att hans namn anges på försättsbladet till utredningen nämns inte den biologiska fadern alls i utredningstexten. Knut bor däremot tillsammans med barnet och modern och beskrivs i utredningen som ”Jennys nya man” (Bvu 3). Tillsammans har Knut och modern också ett annat barn som de båda är biologiska föräldrar till.

Att döma av utredningstexten är skribenten i Bvu 3 i allmänhet mer intresserad av att representera modern och hennes perspektiv på händelser och förhållanden än av att representera faderns erfarenheter. Samma mönster framträder i Bvu 1, även om det inte är lika tydligt i den texten. I den utredningen finns bara en marginell kvantitativ överrepresentation av modern (se tabell 1), och även om individualiseringen av föräldrarna är relativt sällsynt – de behandlas främst som kollektiv – blir intrycket ändå att fadern står tillbaka i utredningstexten i jämförelse med modern. Det kan urskiljas i utdrag 8.

- 8) Miranda har läxor 2 gånger per vecka och behöver hjälp från sina **föräldrar** att göra läxorna. **Lena** har p g a sin sjukdom svårt med tålmod. Detta leder till att **Miranda och Lena** hamnar i konflikt kring läxläsning och det blir jobbigt för **dem båda**. **Föräldrarna** beskriver Miranda som en flicka med stark vilja och humör. Det händer att Miranda får vänta med läxorna **tills Börje kommer hem**. (Bvu 1)

I utdraget beskrivs ett utsnitt av familjens vardag, och beskrivningen fokuserar i första hand på barnet (Miranda) och i andra hand på modern (Lena). Även om fadern individualiseras i utdraget ges han en passiv roll i jämförelse med barnet och modern, och han förpassas dessutom till den textuella bakgrunden genom att han som individ bara figurerar i en kort bisats i slutet av stycket. Både barnet Miranda och modern har mer aktiva roller i de förhållanden som beskrivs.

Sammanfattande diskussion

Socialtjänsten ska verka för jämställdhet mellan kvinnor och män, men enligt en genomlysning av socialtjänsten ur ett jämställdhetsperspektiv är fäder frånvarande i socialtjänsten barnavårdsutredningar (Socialstyrelsen 2004b: 97). Därtill menar Socialstyrelsen att ”fäder varken betraktas eller bemöts som fullvärdiga föräldrar” av socialtjänsten (a.a.). Dessa påståenden föranleder mig att undersöka vilka uttryck som sådana förhållanden tar i skriftliga barnavårdsutredningar. Det handlar alltså om att belysa positionering av fäder och mödrar och att studera på vilka sätt som aspekter

av jämställdhet (eller ojämsälldhet) har genomslag i dessa texter. Studien omfattar två delanalyser som tillsammans belyser fäders och mödrars närvaro och individualisering i texterna.

Ett av studiens resultat är att fäder inte är frånvarande i utredningarna i jämförelse med mödrar i de analyserade utredningarna, vilket går på tvärs med Socialstyrelsens påstående. Den mest troliga förklaringen till de motstridiga resultaten är att Socialstyrelsen inte avser explicit närvaro i texterna när de säger att fäder ofta är frånvarande i utredningarna. Antagligen syftar de på exempelvis frånvaro i utredningsprocessen, men på den här punkten är Socialstyrelsens rapport otydlig. Inte heller framgår det vad som utgör underlag för påståendet. Vad som dock kan konstateras är att fäder inte är mer frånvarande än mödrar i de texter som här undersöks.

Ett annat av studiens resultat bidrar till vår förståelse av på vilka sätt som socialtjänsten inte betraktar eller bemöter fäder som fullvärdiga föräldrar. I analysen av individualisering ligger fokus på språkliga uttryck för hur fäder och mödrar som textdeltagare behandlas på kvalitativt olika sätt av socialsekreterare (skribenterna). Dessa skillnader kan i sin tur både lära oss något om samhällets konstruktion av och föreställningar om fäder och mödrar och om fäders och mödrars respektive möjligheter att som föräldrar delta i familjelivspraktik.

Egentligen är jag ovillig att resonera om huruvida fäder eller mödrar individualiseras i större eller mindre utsträckning än den andra personkategorin, men i en diskussion av de generella tendenserna i materialet är det svårt att undvika ett sådant kvantitativt perspektiv. Mitt generella intryck av jämställdhetsförhållandet i texterna är att fäder individualiseras i mindre utsträckning än mödrar; av de 10 utredningarna är det i 3 (Bvu 6, 7 och 9) som individualisering av fäder överskuggar individualiseringen av mödrar, och i viss utsträckning framstår den problematik som föreligger i dessa utredningar som speciell. En av utredningarna handlar exempelvis om ett barn vars moder avtjänar ett fängelsestraff och en annan handlar om ett barn som anklagar sin fader för misshandel. Att fäderna blir centrala i dessa utredningar är inte oväntat. I utredningar där förhållandet mellan barn och föräldrar är mer normala finns tydliga tendenser till att mödrar individualiseras på bekostnad av fäder. I en utredning (Bvu 8) är min uppfattning att frågan om vilken av föräldrarna som individualiseras i störst utsträckning inte går att besvara.

I de sex utredningar där mödrar individualiseras i större utsträckning än fäder uppstår den ökade individualiseringen inte i första hand på grund av att deras explicita närvaro är mer framträdande i texten. Snarare har individualiseringen av mödrar främst genomslag i texterna genom att socialsekreterare i större utsträckning skapar utrymme för mödrars röst att nå läsaren och genom att beskrivningar av det aktuella barnets situation i större utsträckning perspektiveras utifrån modern. Det innebär att det framför allt är mödrars erfarenheter som representeras i utredningarna, och

dessutom framgår det av analysen att fäderna vid upprepade tillfällen beskrivs utifrån mödrars perspektiv. Det motsatta förhållandet är betydligt ovanligare. Egentligen behöver det inte vara något märkligt att utredningarna innehåller avsnitt där föräldrarna beskriver varandra. Ur ett jämställdhetsperspektiv framstår det dock som olämpligt om sådana beskrivningar blir allt för ensidiga utifrån den ena förälderns perspektiv. Det framstår alltså som att mödrar ges prioritet i barnavårdsutredningarna, och med tanke på att varje barnavårdsutredning ytterst sett ställer ett visst barn i fokus kan resultaten tolkas som att mödrar ges en prioriterad föräldraroll i jämförelse med fäder. Det sammanfaller med beskrivningen att fäder inte betraktas som fullvärdiga föräldrar (Socialstyrelsen 2004b: 97).

Vidare måste de olika sätt på vilka fäder och mödrar positioneras i barnavårdsutredningarna i fråga om individualisering också ses som reflektioner av den verklighet som texterna beskriver. En anledning till att mödrar generellt dominerar texterna i olika avseenden är rimligtvis att mödrar oftast har en tydligare anknytning till sina barn än fäder, vilket exempelvis blir synligt i att barn oftare lever stadigvarande hos modern i fall där föräldrarna är separerade (Socialstyrelsen 2004b: 10).

En strategi för att motverka oönskade strukturer är att synliggöra dem (Fairclough 2010: 67–68). Det kan göras i barnavårdsutredningar genom att socialsekreterare explicit motiverar sina val att exempelvis ge mödrars erfarenheter större utrymme i texterna än fäders. I Bvu 2 finns det exempel på att socialsekreterare gör på det sättet. I den utredningen klargör skribenten att en speciell form av samtal enbart hålls med modern på grund av att fadern och barnet inte bor stadigvarande tillsammans. I och med att läsaren får den informationen framstår det som enklare att se det rimliga i att särbehandla föräldrarna på det vis som görs, men om läsaren inte skulle fått ta del av socialsekreterarens motivering är risken större att socialsekreterarens val uppfattas som diskriminerande mot fadern. Ur ett jämställdhetsperspektiv är det förtjänstfullt när socialsekreterare ger den här typen av explicita motiveringar till sina beslut att agera på ett visst sätt i utredningsprocessen. I många fall finns det förmodligen goda anledningar till att socialsekreterarna gör vissa prioriteringar, till exempel att ge den ena förälderns erfarenheter större utrymme i den skriftliga utredningen. Men för att undvika att det i texterna framstår som att den ena förälderns erfarenheter ges högre prioritet i utredningsprocessen och att socialtjänstens agerande styrs av stereotypa föreställningar om fäder och mödrar så underlättar det om socialsekreterarna klargör sina överväganden i de skriftliga utredningarna.

Utan att spekulera vidare om orsakerna till mönstret för individualisering av fäder och mödrar i barnavårdsutredningarna ska jag också diskutera resultaten i förhållande till en bredare diskurs om jämställdhet. Till att börja med kan resultaten tolkas som ett exempel på samhällets isärhållande mekanismer. Hirdman (2003) beskriver att en av de grundläggande aspek-

terna av genusordningen är de isärhållande mekanismerna, det vill säga sådana samhällsstrukturer som bidrar till att kvinnor och män hålls åtskilda från varandra, bland annat genom att de tilldelas olika ansvarsområden och roller i sociala praktiker. Vidare är en bärande tanke inom den feministiskt inriktad genusforskningen att den isärhållande mekanismen utesluter kvinnor från mer prestigefulla sammanhang och praktiker (jfr Hirdman 2003), vilket exempelvis blir synligt i att kvinnor är underrepresenterade på chefspositioner i arbetslivet. Mina analyser bekräftar Socialstyrelsens (2004b: 97) bild av att fäder missgynnas i barnavårdsutredningar och att mödrar sammankopplas med ett större ansvar för sina barn. Ur ett genusvetenskapligt perspektiv skulle diskursens främjande av modern som primär förälder kunna förklaras av att förälder- och familjelivspraktik inte tillhör någon av samhällets prestigefulla sociala praktiker. I samhället syns samtidigt uttryck för att fäder stärker och tar mer ansvar för relationen till sina barn, exempelvis i form av att fäder tar ut allt större andel av föräldravgifterna (Försäkringskassan, 2017). Detta är tecken på en omförhandling av föräldraskaps- och familjelivspraktik som en mer eller mindre prestigefull social praktik. Att fäder gör anspråk på att få större ansvar i och mer tillgång till dessa sociala praktiker tyder på att statusen hos dessa praktiker håller på att uppvärderas i samhället. Det ligger helt i linje med det allmännas intentioner och samhällets jämställdhetspolitik.

Sammanfattningsvis visar min analys att diskursen i barnavårdsutredningar tenderar att positionera mödrar som den primära föräldern, och det resultatet förstärker bilden av föräldraskap som framträder i andra studier (jfr Lind Palicki 2010; Westberg 2016). Socialstyrelsen har en uttalad ambition att öka jämställdheten, och under 2010-talet har socialtjänsten definitivt blivit mer medveten om sin verksamhet ur ett jämställdhetsperspektiv. Med analyserna i den här studien har jag kunnat visa att faders och mödrars ojämlika villkor att delta i förälder- och familjelivspraktik också är synliga i skriftliga barnavårdsutredningar. Framför allt bidrar dock studien med insikter om på vilka sätt som denna ojämställdhet manifesteras i texterna.

Bilaga I

Tabell 1. Materialöversikt.

Text	Ordantal	Produktionsår	Skrivent
Bvu 1	602	2002	A
Bvu 2	3 741	2004	B
Bvu 3	1 737	2004	C
Bvu 4	2 180	2005	D
Bvu 5	1 098	2005	E
Bvu 6	3 967	2007	F
Bvu 7	9 469	2007	G
Bvu 8	7 808	2009	H
Bvu 9	2 003	2009	I
Bvu 10	5 999	2010	J

Referenser

- Byrman, G. (2006), *Det förbisedda jämställdhetsdirektivet: text- och genusanalys av tre utlysningstexter från VINNOVA*. Stockholm: VINNOVA.
- Clevesköld, L., Lundgren, L. & Thunved, A. (2012), *Handläggning inom socialtjänsten*. Stockholm: Norstedts juridik.
- Fairclough, N. (1995), *Media Discourse*. London: Edward Arnold.
- Fairclough, N. (2003), *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. New York: Routledge.
- Fairclough, N. (2010), *Critical Discourse Analysis: the Critical Study of Language*. Harlow: Longman.
- Försäkringskassan (2017), ”Pappor tar ut allt större andel av föräldradagarna – tydlig ökning på 10 år”. E-resurs, forsakringskassan.se: https://www.forsakringskassan.se/lut/p/z0/LYqxCsMwDAW_pUNG4ZRu3fIXIUt5xKpr4khGVhP693Wh03HHhSXYREcOcGzCkr3-Vz3e4W_huttGsZVxVm88cO4VZWWDx7G2qX9sXOMXCCRpRfUqkYOo7cTSnFqrmZMv6EQDnqqoURDRILJyD-x5ES6SZZEtYesBATlmy5fMTkyFw!! [2018-11-30].
- Gothlin, E. (1999), *Kön eller genus?* Göteborg: Nationella sekretariatet för genusforskning.
- Hirdman, Y. (2003), *Genus: om det stabilas föränderliga former*. Malmö: Liber.
- Lazar, M. M. (2007), ”Feminist Critical Discourse Analysis: Articulating a Feminist Discourse praxis”, *Critical Discourse Studies*, 4(2): 141–164.

- Lind Palicki, L. (2010), *Normaliserade föräldrar: en undersökning av Försäkringskassans broschyrer 1974–2007*. Diss. Örebro: Örebro universitet.
- Lind Palicki, L. (2015), ”Diskursanalys”, i S. Boyd & S. Ericsson (red), *Sociolingvistik i praktiken*. Lund: Studentlitteratur, s. 95–213.
- Perry, F. L. (2011), *Research in Applied Linguistics: Becoming a Discerning Consumer*. 2. uppl. London: Routledge.
- Regeringen (1999), *Jämställdhetspolitiken inför 2000-talet*. Stockholm: Regeringskansliet. Tillgänglig: <https://www.regeringen.se/49bba5/contentassets/9adb08926c0a4a2b93978ca7dc9cd690/jamstalldhetspolitiken-infor-2000-talet-skr.-1999200024> [2018-10-16].
- SAOL (2015), *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket*. 14:e uppl. Stockholm: Svenska Akademien.
- Schröter, M. (2018), “Absence in Critical Discourse Analysis”, i D. Wojahn, C. Seiler Brylla & G. Westberg (red), *Kritiska text-och diskursstudier*. Huddinge: Södertörns högskola, s. 37–55. Tillgänglig: <http://urn.kb.se/resolve?urn=nbn:se:sh:diva-34677> [2018-11-08].
- Socialstyrelsen (2004a), *Ett första steg mot en jämställd socialtjänst!* *Meddelandeblad*. Stockholm: Socialstyrelsen. Tillgänglig: <https://docplayer.se/6743824-Jamstalld-socialtjanst.html> [2019-02-28].
- Socialstyrelsen (2004b), *Jämställd socialtjänst?: Könsperspektiv på socialtjänsten*. Stockholm: Socialstyrelsen. Tillgänglig: <http://jamda.uh.gu.se/bitstream/1/409/1/socialtjanst.pdf> [2018-10-16].
- Socialstyrelsen (2008), *Mot en mer jämställd vård och socialtjänst*. Stockholm: Socialstyrelsen. Tillgänglig: https://www.socialstyrelsen.se/Lists/Artikelkatalog/Attachments/8839/2008-131-1_20081311_rev1.pdf [2018-10-17].
- Ström, P. (2017), *Utredning inleds: språk, genredrag och ansvar i barnavårdsutredningar*. Diss. Växjö: Linnaeus University Press.
- Sundell, K., Egelund, T., Andrée Löfholm, C. & Kaunitz, C. (2007), *Barnavårdsutredningar – en kunskapsöversikt*. 2. [rev.] uppl. Stockholm: Gothia.
- Säljö, R. (2000), *Lärande i praktiken: ett sociokulturellt perspektiv*. Stockholm: Prisma.
- Vetenskapsrådet (2002), *Forskningsetiska principer inom humanistisk-samhällsvetenskaplig forskning*. Stockholm: Vetenskapsrådet. Tillgänglig: <http://www.codex.vr.se/texts/HSFR.pdf> [2016-03-15].
- Vetenskapsrådet (2017), *God forskningssed*. Stockholm: Vetenskapsrådet. Tillgänglig: <https://www.vr.se/analys-och-uppdrag/vi-analyserar-och-utvärderar/alla-publikationer/publikationer/2017-08-29-god-forsknings-sed.html> [2018-10-17].
- Westberg, G. (2016), *Legitimerade föräldraskap 1870–2010: en diskurs-historisk undersökning*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet.